

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

GODINA XXIX—XXX

1976—77.

U POVODU 75-GODIŠNJICE ŽIVOTA JAROSLAVA ŠIDAKA

I

Jaroslav Šidak je svojim znanstvenim rezultatima, organizacijskom djelatnošću i odgojem znanstvenog i stručnog kadra povjesničara imao odlučnu ulogu pri polaganju temelja hrvatskoj poslijeratnoj historiografiji, a zatim je na različite načine pomagao njen kvalitetni uspon. U toku svoje djelatnosti došao je u dodir s velikim brojem historičara u Jugoslaviji i u inozemstvu koji su bili njegovi učenici i suradnici ili se zanimali za ista istraživačka pitanja kao i on. Zato nije slučaj da su mu mnogi povjesničari u povodu sedamdesetogodišnjice njegova života izrazili svoju zahvalnost i priznanje za njegovo životno djelo. Tim je povodom u krugu njegovih bivših studenata u Povijesnom društvu Hrvatske i na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu nikla misao da mu se posveti posebna spomenica s priložima njegovih učenika i poštovalaca koju ovime predajemo javnosti.

Jaroslav Šidak rođio se 4. siječnja 1903. u Beču u obitelji češkog porijekla, koja se od 1909. trajno nastanila u Zagrebu. Osnovnu školu i klasičnu gimnaziju polazio je u Zagrebu. Studij historije i geografije završio je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu g. 1926. Doktorirao je s tezom »Problem bosanske crkve u našoj historiografiji« g. 1935. Bio je profesor senjske (realne) i zagrebačke (klasične) gimnazije 1934—1941. Tada je, po molbi, dodijeljen na rad u Hrvatski izdavački bibliografski zavod gdje je bio stalan suradnik Hrvatske enciklopedije. G. 1943. imenovan je na prijedlog tadašnjeg dekana Filozofskog fakulteta Ljudmila Hauptmanna docentom za hrvatsku povijest. Nakon oslobođenja izabran je 1945. za izvanrednoga profesora opće povijesti novoga vijeka na Filozofskom fakultetu, a 1958. preuzeo je kao redovni profesor katedru hrvatske povijesti i kolegije iz hrvatske povijesti novoga vijeka. Nakon svog penzioniranja 1973. on i dalje honorarno djeluje na istom Fakultetu.

Težak doživljaj prvoga svjetskog rata i atmosfera što ju je stvorila lijeva hrvatska inteligencija, osobito M. Krleža, između dva rata utisnula je pečat

i na interes i preokupacije mladoga nastavnika i kasnije zreloga historičara. Svoj prvi objavljeni tekst Šidak je napisao kao sedamnaestogodišnjak u glasilu Komunističke omladine Jugoslavije »Crvenoj Zastavi« o temi koja je nakon Oktobarske revolucije bila najaktualnija.¹ S mladenačkim oduševljenjem izrazio je svoju vjeru u socijalnu revoluciju i njezine nosioce. Njegova suradnja u »Savremeniku«, mjesečniku Društva hrvatskih književnika, g. 1937/38. pokazuje da je već tada smatrao kako se političke pojave moraju objašnjavati iz njihove ekonomske i socijalne podloge. Bio je uvjeren da »vijek masa« sprečava da se znanost zatvori u uski krug specijalista i da joj nameće dužnost odgovorne popularizacije znanstvenih rezultata. Pažljivo je pratio tadašnju marksističku i sociološku historiografiju. Njegov živi interes za svoje vrijeme nužno je bio zaokupljen i usponom fašizma što ga je podvrgao kritici i »krizom duha« koja je naviještala katastrofu drugoga svjetskog rata.²

Valja također spomenuti da je u mladosti dao svoj prilog i glazbenom životu u nas. Uz historiju, muzika je bila druga ljubav njegova života. Kao student historije i pijanist uređivao je 1923—1930, od njegova drugog broja, mjesečnik »Jugoslavenski muzičar« (kasnije »Muzičar«), glasilo Saveza muzičara Kraljevine SHS (Jugoslavije), u doba kada je u Zagrebu izlazio samo jedan stalan glazbeni časopis — »Sveta Cecilija«.^{2a}

Ako se uzme u obzir spomenuto Šidakovo intelektualno usmjerenje, postaje jasno da je svojim predavačkim talentom i svojim interpretacijama uspio oduševiti pogotovu prve generacije studenata, koje su se pojavile nakon rata, otvarajući im široke nove vidike i pomažući im da se osposobe za teško i odgovorno zvanje povjesničara-nastavnika i istraživača.

Valja napose istaknuti Šidakovu osobinu koja je u naše doba uske specijalizacije doista rijetka. Riječ je o njegovu enciklopedijskom znanju koje obuhvaća sva razdoblja povijesti hrvatskoga i ostalih jugoslavenskih naroda te opću povijest. On je dao važan doprinos istraživanju hrvatske i južnoslavenske povijesti u srednjem i novom vijeku. Taj široki raspon njegova znanstvenog interesa nužno se odrazio u njegovoj znanstvenoj i pedagoškoj djelatnosti. Zato se među njegovim učenicima nalaze istraživači različitog profila, od medievista do stručnjaka za povijest NOB-e, kojima je svima pomagao savjetom i širokom tolerancijom za pojedinačna znanstvena opredjeljenja.

Moramo pri tom imati na umu i stanje hrvatske historiografije nakon oslobođenja. Tada još nije bilo znanstvenih rezultata na područjima istraživanja koja danas smatramo najvažnijim, a povijest XIX i XX st. bila je uglavnom lovište žurnalista. U ovih tridesetak godina nakon oslobođenja Jaroslav Šidak imao je značajnu ulogu u postepenom usponu hrvatske historiografije prema znanstvenoj akribiji i produbljivanju i proširivanju područja istraživačke djelatnosti. Strpljivim dugogodišnjim rješavanjem važnih historijskih problema dao je temeljne znanstvene rezultate, odnosno poticaj za mnoga

¹ Socijalna revolucija i revolucionarne klase, Crvena Zastava 2, 17. XII 1919. (s pogrešnim potpisom F. Š.).

² Usp. članke »Gromobrani buržoazije« (XXVI, 176—183) i »Uloga knjige u današnjoj krizi duha« (isto, 232—234), te »Revolucija i kontrarevolucija u Mađarskoj« (XXVII, 1938, 245—258).

^{2a} Usp. I. Olup, Muzički časopisi u Hrvatskoj, Rad JAZU 337, 1965, 324.

istraživanja koja su njegovi učenici obavljali u suradnji s njime. Tu djelatnost obilježava prije svega kontinuirani i sustavni napor u traženju povijesne istine a samim tim i borba protiv površne, ideologizirane historijske publicistike i protiv pritiska mitomana različite vrste koji nastoje spriječiti napredak historije kao znanosti i vratiti je u okvire književnosti i fikcije. Karakteristično je za njega da nastoji spoznati prošli život u njegovim vlastitim povijesnim okvirima, da radi toga odbacuje bijelo-crne sheme koje se često žele nametnuti historičarima. Kada utvrđuje činjenice o djelatnosti utjecajnih povijesnih ličnosti, koje često postaju predmetom mitova i iskrivljenih predodžbi, on ih prikazuje kao žive ljude koji manje ili više uspješno traže put da izađu na kraj s teškim društvenim i političkim uvjetima koji usmjeravaju razvoj hrvatskog naroda.

Šidakov se opus sastoji od preko dvije stotine jedinica. Sama kvantiteta, doduše, ne može biti mjerilo za format nečije znanstvene djelatnosti. Bitno je istaći da se cijeli taj rad temelji na strogoj primjeni metoda i tehnike historijske znanosti i da su njegovi rezultati pouzdani i trajni. Zato je Šidakovo djelo utkano u temelje hrvatske historiografije. Rijetko koji historičar može početi s istraživanjem, a da ne krene od njegovih rezultata.

U svojim analitičkim raspravama i sintetičkim priložima Jaroslav Šidak je odgovarao na brojne ključne probleme iz hrvatske povijesti. Počeo je kao medievist svojom disertacijom o »Crkvi bosanskoj«, ali se usporedo bavio i pitanjima iz povijesti XIX stoljeća. Sve do 50-ih godina težište njegova znanstvenog interesa bilo je u istraživanju bosanskoga srednjeg vijeka. Otada bavio se pretežno novim vijekom, pogotovu XIX stoljećem. Njegov medievistički opus obuhvaća povijest srednjovjekovne Bosne, s osobitim obzirom na heretičku »Crkvu bosansku«. U vezi s problemima XVI stoljeća zanimao se za seljačku bunu 1573, za Nikolu Šubića Zrinskog i protestantizam u nas. Iz povijesti XVII stoljeća pisao je o djelatnosti Jurja Križanića i o hrvatskom društvu u njegovo vrijeme, o političkoj misli Pavla Rittera Vitezovića i o uroti zrinško-frankopanskoj. Njegovi radovi iz povijesti XVIII stoljeća odnose se na A. B. Krčelića, krug oko I. Martinovića i razvoj zagrebačke Kraljevske akademije. Naposljetku, dao je značajne priloge istraživanju Ilirskog pokreta, hrvatskog pokreta 1848/9, političkih i idejnih kretanja te hrvatskog školstva u XIX stoljeću. Autor je tekstova iz hrvatske povijesti 1301—1526. i većeg dijela razdoblja 1671—1790. u »Historiji naroda Jugoslavije« I i II (1953, 1959), te razdoblja 1860—1883 u kolektivnom djelu »Povijest hrvatskog naroda 1860—1914« (1968), koje je dobilo Nagradu Božidara Adžije.

II

Znanstveni doprinos J. Šidaka problemu heretičke »Crkve bosanske« dija-
lektički je povezan s historiografskim razvojem opće problematike o srednjo-
vjekovnoj »bosanskoj herezi«.³ Njegovi rezultati — po konačnom rješenju naj-
različitijih pitanja i po brojnim priložima koji su nastali tijekom više od četiri

---

³ Pogl. II napisao je prof. Petar Korunić, as. Filoz. fak. u Zagrebu. Vidi opširniji prikaz Šidakovih rezultata na tom području od istog autora u »Dometima« (Rijeka) (u pripremi).

decenija intenzivnog proučavanja — ostaju kao trajna vrijednost i osnovno polazište u rasvjetljavanju tog dijela izuzetno složene bosanske povijesti.

Sâm problem »Crkve bosanske« — koji su dijelom već B. Petranović i F. Rački uočili i koje je pitanje, preko Č. Truhelke, te, napokon, V. Gluša došlo do svoje suprotnosti i negacije tvrdnjom o nepostojanju dualističke hereze u »bosanskoj vjeri« — bio je (i ostao) osnovno polazište svakog proučavanja o tome u J. Šidaka.

On je — potaknut propustima metodičke prirode u V. Gluša, koji je olako prelazio preko protivničkih latinskih spisa i optužbi »Crkve bosanske« iz pravoslavne sredine — u svojoj disertaciji 1934 (izišla 1937) proučio najprije razvoj spomenutog problema u našoj historiografiji. Težište njegova rada bilo je u kritičkoj analizi dviju suprotnih teza: F. Račkog i V. Gluša. Suprotstavio se tezi o pravoslavlju »Crkve bosanske« i dokazao njenu neosnovanost, ali je također odlučno osporio istinitost latinskih izvora i zastupao mišljenje o isključivoj vjerodostojnosti domaćih vrela. Pokazao je pri tom potrebnu kritičnost i produbljeno poznavanje problema, pa mnoga njegova pojedinačna rješenja zavređuju i danas pažnju historičara. Na osnovi domaće građe izgradio je svoju tezu o samostalnosti »Crkve bosanske« i redovnicima-»krtjanima« kao njezinim nosiocima. Podrijetlo joj nalazi u »bosanskoj biskupiji« (ecclesia bosnensis) koja se nalazila u sklopu zapadne crkve i bila tijesno povezana sa slavenskom tradicijom na osnovi ćirilo-metodske baštine, a od Rima se odvojila u 30-im godinama XIII stoljeća kada ju je on zajedno s redom »krtjana« htio preurediti po uzoru na ostale biskupije na Zapadu.

J. Šidak je svoju disertaciju zamislio kao prvi dio opsežnijeg djela o vjerskim odnosima u srednjovjekovnoj Bosni; tu je zamisao i podjelu izložio u cjelini tek 1940. u posebnom radu: »'Crkva bosanska' i problem bogumilstva«, u kojem je dao cjelovit prikaz svoje tadašnje koncepcije problema »Crkve bosanske«. Pored rasprave »Samostalna 'Crkva bosanska' i njezini redovnici« (1942) ova knjiga ide među njegove osnovne radove o spomenutom problemu. Potonji prilog je važan ne samo po dokazima za redovničko obilježje »krtjana« nego i po analizi teksta oporuke »gosta« Radina (1466) koja govori o podjeli njegova »zadušja«, a odražava i određena vjerska shvaćanja. Dokazao je da u oporuci nema traga dualističkom učenju niti uređenju značajnom za dualističke sekte.

U prvom razdoblju, koje traje do g. 1950, J. Šidak je, u skladu sa svojom koncepcijom, započeo u našoj historiografiji o problemu »Crkve bosanske« jedan izrazito kritički smjer koji je urodio brojnim radovima i dragocjenim rezultatima. Njegovo dalje proučavanje temelji se uvijek na vlastitim prethodnim rješenjima koja je nadograđivao novim rezultatima, pa njegovo proučavanje problema »Crkve bosanske« treba promatrati u neprekinutoj povezanosti njegovih rasprava.

Važnu prekretnicu u razvoju toga problema koja je imala za posljedicu veoma plodnu diskusiju uz poglavito sudjelovanje J. Šidaka bio je rad A. Solovjeva i D. Kniewalda, koji su u ponečemu opet učvrstili koncepciju o dualističkom karakteru »Crkve bosanske«. Pod utjecajem novih latinskih izvora koje je objavio A. Dondaine i na temelju vlastitih proučavanja J. Šidak je

1954. i sam prihvatio tezu F. Račkog kao okvir za dalji istraživački rad.⁴ Uza sve to se u mnogim pitanjima nije složio s mišljenjima Solovjeva i Kniewalda, smatrajući, uz ostalo, da i dalje ostaju neriješeni osnovni problemi o postanku heretičke »Crkve bosanske«, osobitostima njenih pojedinih učenja i njezinoj propasti.

Osnovni problem o osamostaljenju te crkve 1232/33. Šidak je temeljitije izložio 1955. u raspravi »'Ecclesia Slavoniae' i misija dominikanaca u Bosni«, čiji su znanstveni rezultati u mnogim svojim pojedinostima danas gotovo općenito prihvaćeni. U njoj je dokazao da pod nazivom »ecclesiae Slavoniae« u Sachonijevu tekstu treba razumjeti »Crkvu bosansku« i da su ovu na Zapadu u XIII stoljeću doista nazivali »ecclesia Slavoniae«. Na temelju pouzdanih izvora zaključio je da se »Crkva bosanska« razvila iz katoličke »ecclesiae bosnensis« i da je ona njezin odvjetak.

U raspravama koje su neposredno zatim slijedile, J. Šidak je svoj znanstveni rad, uz ostalo, usmjerio prema sistematskom proučavanju rukopisa koji su potekli iz kruga »Crkve bosanske«, što je imalo posebno metodičko značenje. Pouzdano je utvrdio da u njima nema dualističkih elemenata, za koje je Solovjev tvrdio da se ondje nalaze, i tako je njegovim hipotezama, s pomoću kojih je Solovjev želio učvrstiti koncepciju o strogo dualističkom karakteru »Crkve bosanske«, oduzeo glavni oslonac.

Osim što je svojim analizama dvaju rukopisa, Kopitarova evanđelja i Mletačkog zbornika, obogatio bosansku srednjovjekovnu književnost, Šidak je svojim naučnim rezultatima, uz ostalo, pobio konačnu pretpostavku o tobože izuzetnim okolnostima u kojima je nastao Hvalov zbornik, kao i o negativnom odnosu »Crkve bosanske« prema Starom zavjetu. Štoviše, na temelju proučavanja domaće izvorne građe, koja se u biti razlikuje od latinskih dokumenata, zaključio je — a tu je misao nabacio već Rački — da se učenje »bosanske hereze« na prijelazu XIV u XV stoljeće u mnogo čemu podudaralo s učenjem službenog kršćanstva, te smatra da je, zbog posebnih prilika u kojima je postojala, »Crkva bosanska« razvila i sačuvala posebne oblike po kojima se bitno razlikuje od drugih vjerskih zajednica.

Za bolje poznavanje političke uloge i društvenog značenja »Crkve bosanske« osobito je važna Šidakova analiza dviju listina koje se nisu sačuvale u originalu. Prvoj je posvetio raspravu »O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću«; utvrdivši vjerodostojnost dokumenta, dokazao je da je u drugoj polovini XIV stoljeća »Crkva bosanska« imala izuzetnu ulogu u javnom životu zemlje i da je njezin utjecaj bio tako jak da je mogla istupati kao jedina i prava »crkva božja« u Bosni. U drugoj raspravi: »O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog 'djeda' (1427)«, utvrdio je izuzetnu političku ulogu i značenje »bosanske hereze« u bosanskom društvu u trećem desetljeću XV stoljeća. Osim što je u tom prilogu dokazao autentičnost isprave »djeda« Mirohne iz g. 1427, konstatirao je da o nekom opadanju ugleda i utjecaja »Crkve bosanske« u 20-im i 30-im godinama XV stoljeća ne može biti riječi i da do promjene u tom pogledu dolazi tek u 40-im godinama, i to vrlo postepeno.

⁴ Usp. njegov referat na I kongresu jugoslavenskih historičara, pročitani 6. V 1954. (Današnje stanje pitanja »Crkve bosanske« u historijskoj nauci, *Historijski zbornik* VII, 1954, 129—142).

U opsežnoj raspravi »Franjevačka 'Dubia' iz g. 1372/73, kao izvor za povijest Bosne«, Šidak je obradio povijest franjevačkog reda u Bosni s posebnim obzirom na tamošnju herezu. U tom prilogu raspravlja o osnutku bosanske vikarije i događajima koji su uslijedili kada je Rim pomoću franjevaca i s osloncem na ugarsko-hrvatske kraljeve od 1340. dalje ponovo pokušao potisnuti moć i ugled »Crkve bosanske«. Rješava nadalje pitanje Vlaha u Bosni i s tim u vezi raspravlja o problemu pravoslavlja ondje i o problemu »uvjetnog braka« u Bošnjana. Suprotno uvriježenom mišljenju dokazao je da se taj brak nije u srednjovjekovnoj Bosni ograničavao samo na pripadnike »Crkve bosanske« i da, prema tome, ne proizlazi iz nekoga dualističkog učenja.

Problem učenja i uređenja »bosanske hereze« J. Šidak je razradio u svom ponovnom pokušaju sinteze koju je 1958. iznio u raspravi »Bogomilstvo i herezička 'Crkva bosanska'«, izloživši u njoj rezultate svoga dotadašnjeg proučavanja u cjelini. Pošto je bosansku herezu unio u širi okvir dualističkih sekta koje su na početku XIII stoljeća ozbiljno zaprijetile crkvi na Zapadu, on joj je odredio također mjesto i značenje u bosanskom društvu. Zaključio je da je izvori iz XIV i XV stoljeća prikazuju »kao jednu od osnovnih poluga feudalnoga društvenog i političkog sistema« i kao crkvu koja pokazuje sve bitne osobine jedne narodne crkve.

Nadovezujući na jednu svoju raniju raspravu iz g. 1953, J. Šidak je u prilogu »O pitanju herezičkog 'pape' u Bosni 1223. i 1245« dokazao neispravnost različitih hipoteza što su se u našoj historiografiji pojavile u vezi s tobožnjim »antipapom« g. 1223. i njegovim povezivanjem s Bosnom. Međutim, utvrdio je da je Rim 1245. uistinu smatrao Bosnu sjedištem herezičkog »pape«, ali je na temelju pouzdane analize izvorne građe zaključio da »papu' bosanskih heretika ne smatraju na Rimskoj kuriji poglavarom svih dualista ili barem njihova zapadnog ogranka, katara i patarena, nego samo starješinom heretika u Bosni.«⁵

Napokon je Šidak u opsežnoj knjizi »Studije o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu« (1975) ponovo objavio petnaest svojih rasprava koje su nastale u razdoblju od 1950. do 1969, dopunivši ih mnogim bilješkama, i opsežnu raspravu »Problem 'Crkve bosanske' u poratnoj historiografiji« koju je za tu knjigu napisao.⁶ Tom raspravom zaključuje svoju četrdesetogodišnju diskusiju i dopunjuje svoj prvi rad kritičkom analizom daljnje »literature« do izlaska knjige. U njoj je u cijelosti izložio svoje današnje stajalište prema problemu herezičke »Crkve bosanske«. Iako za sada nije pokušao napisati novu sintezu o tom problemu, treba istaći da je u njegovim radovima ipak sadržan cjelovit pogled na taj problem i da ga pažljivi čitalac može lako uočiti. Jaroslav Šidak smatra da nauka danas raspolaže s dovoljno pouzdanih rezultata o organizaciji, postanku i utjecaju »bosanske hereze« na srednjovjekovno društvo u Bosni, ali da pitanje njezina učenja ostaje još uvijek do kraja neobjašnjeno, iako se neke optužbe latinskih protivničkih spisa ne mogu više smatrati opravdanima. Prema

---

⁵ Ovim je riječima izrazio konačan sud o tome u svom posljednjem prilogu »Nova građa o akciji Rimske kurije u Bosni 1245«, *Historijski zbornik XXVII—XXVIII, 1974/75*, u kojem je između ostalog dokazao da se pismo Inocencija IV od 19. VIII 1245. svakako odnosi na Bosnu.

⁶ Usp. i naknadne dodatke raspravi »Problem 'Crkve bosanske' u najnovijoj literaturi (1962—75)« u istom svesku *Historijskog zbornika*, 180—181.

tome, težište budućih istraživanja treba da i dalje leži na rasvjetljavanju važnih »pojednosti i popunjavanju mnogih i osjetljivih praznina u izvornoj građi«.

III

Znatan doprinos hrvatskoj historiografiji J. Šidak je dao svojom interpretacijom osnovne razvojne linije ilirske ideje. Istražujući njenu slavensku tradiciju i političke okvire koji su je oblikovali, zaključio je da je za ilirizam bila bitna misao o ravnopravnoj zajednici južnoslavenskih naroda i stvaranje jezgre oko koje se postepeno okupljao hrvatski narod. Posebnu pažnju obratio je pitanju zašto je hrvatski narodni preporod počeo pod ilirskim, a ne pod hrvatskim imenom. Suprotstavljajući se shvaćanjima koja odvajaju hrvatski narodni preporod od Ilirskog pokreta, Šidak je dokazao da se upotreba ilirskog imena temeljila na stoljetnom kontinuitetu i potrebi da se njime prevlada duboko ukorijenjeni regionalizam. Ilirizam kao hrvatski narodni preporod razvio se iz hrvatske kulturne i državnopravne baštine i iz ideje o slavenskoj zajednici. Zato Šidak, u skladu s »ilircima«, ocjenjuje »ilirizam«, kao kulturnu komponentu narodnog preporoda, i »kroatizam«, tj. političku borbu za samostalni politički život Hrvata, kao jednu nedjeljivu cjelinu. Prema njemu, ilirska težnja da se na temelju jedinstvenoga književnog jezika stvori zajednička kultura za sve Južne Slavene i naposljetku, možda, i jedna nacija, nije odgovarala istodobnom procesu konstituiranja više nacija na južnoslavenskom etničkom području. Zato je ilirsko ime bilo zamijenjeno hrvatskim i jugoslavenskim imenom kada je ilirski pokret završio svoju povijesnu ulogu u prvoj fazi procesa integracije hrvatske nacije.⁷

U svojim raspravama o ilirizmu Šidak je utvrdio niz pojednosti važnih za cjelovitu problematiku, ispravljajući uz to različite pogrešne interpretacije. Odbacio je mišljenje da je Napoleonova vladavina u hrvatskim zemljama utjecala na postanak Ilirskog pokreta, utvrdio da prije g. 1841. nije u Hrvatskoj bilo političkih stranaka, upozorio da su ilirci od početka blisko povezivali jezično-narodne i državnopravne težnje i da u tom pogledu nije bilo promjene nakon privremene zabrane ilirskog imena 1843. Istražio je problem približavanja Narodne stranke i mađarskih konzervativaca nakon g. 1845. i suprotnosti unutar te stranke. U vezi s uređivanjem i značajem periodičkog letka »Branislav«, objasnio je politički položaj u razdoblju od zabrane ilirskog imena do njegova ponovnog odobrenja u književnosti 1845. i ulogu »Branislava« u političkoj djelatnosti Narodne stranke uoči Sabora 1845. Upozorio je također na odnos poljske emigracije prema Ilirskom pokretu. Svoju je pažnju obratio i ulozi Janka Draškovića u tom pokretu i analizi njegove »Disertacije«. S obzirom na pitanje o tome kome pripada prvenstvo u preporodnom pokretu — Draškoviću ili Gaju — Šidak je utvrdio ulogu i značenje obojice prvaka. Kada je riječ o Gaju, osobito ga je zanimalo sporno pitanje Gajevo odnosa prema Rusiji 1838—40. i njegovih posjeta Srbiji 1846—47. Ustanovio je da je Gaj putovao u Rusiju i Srbiju iz vlastite pobude i da nije pri tom obavljao neke

⁷ Misao o jugoslavenskoj ideji kao izrazitoj pojavi hrvatskoga nacionalnog razvoja Šidak je prvi put izložio u svom predavanju objavljenom u Izvještaju Drž. realne gimnazije u Senju za šk. god. 1935/36 (str. 6—13).

agentske poslove za austrijsku vladu nego da je svojim izvještajem iz 1846. nastojao na nju utjecati kako bi promijenila svoju politiku prema Srbiji.⁸

U okviru Šidakove znanstvene djelatnosti bitno je i njegovo proučavanje hrvatskog pokreta 1848/9. To se pitanje pojavilo u središtu njegove pažnje u vezi s interesom što ga je izazvalo u povodu stogodišnjice 1848. i s potrebom kritike krivih, neprovjerenih i površnih zaključaka o bitnim pojavama 1848/49. S vremenom je u svojim radovima sve više obuhvaćao osnovne povijesne probleme hrvatskog pokreta 1848/49.

Ponajprije, obradio je austroslavizam kao političku doktrinu i praksu kod Čeha i Hrvata u to doba i napose u vezi sa slavenskim kongresom u Pragu. Ustanovio je da je upravo hrvatska »ljeвица«, koje je organ potkraj 1848. postao list »Slavenski Jug«, najdosljednije zastupala misao o ustavnoj Austriji kao savezu slobodnih i ravnopravnih naroda, a s tim u vezi o potrebi zajedničkog parlamenta i ministarstva za vanjske, ratne, financijske i trgovačke poslove, uz uvjet da Austrija prekine državnopravne veze s Njemačkim savezom. Poslanstvo Hrvatskog sabora koje je u tom smislu trebalo istupiti u austrijskom parlamentu, moralo se doduše zadovoljiti samo jednom izjavom, ali se to austroslavističko shvaćanje održalo u »ljevice« i narodnjačke »Slavenske lipe« sve do oktobra 1849. kao jedina mogućnost za održanje Habsburške monarhije.

Istražujući pitanje tobožnje detronizacije Habsburgovaca u izvanrednoj sjednici Hrvatskog sabora 21. lipnja 1848, u povodu vijesti o konačnom svrgavanju bana Jelačića, Šidak je utvrdio da je boravak bana i hrvatske deputacije na dvoru u Innsbrucku imao presudno značenje u događajima koji su naposljetku doveli do rata s Mađarima. On analizira izvore koji obavještavaju o spomenutoj izvanrednoj sjednici i na njihovu temelju utvrđuje njezin tok, zaključivši napokon da je tobožnja detronizacija Habsburgovaca bila samo mađarska mistifikacija.

Nadalje, valja spomenuti Šidakove rezultate o odnosu hrvatske politike 1848. prema seljačkom pitanju. Prateći tu politiku od kraja XVIII stoljeća, on zaključuje da su ilirci ostavili seljačko pitanje po strani jer se nisu mogli suprotstaviti plemstvu koje je pristajalo uz Narodnu stranku a tek je potkraj četrdesetih godina shvatilo da se obavezno ukidanje urbarijalnih davanja mora provesti. Upozorio je da su ilirci u toku 1848. usredotočili svoju pažnju na nacionalne i političke probleme i da nisu izgradili agrarni program, iako su od početka pokreta istupali kao odlučni protivnici kmetstva. Analizirajući zahtijevanja seoskih općina upućena banu i Saboru ustanovio je njihovu nezainteresiranost za nacionalna i politička pitanja i umjerenost njihovih društvenih zahtjeva koji tek izuzetno osuđuju odštetu plemstvu i zahtijevaju dosljednu agrarnu reformu. Raspravljajući o urbarijalnom pitanju u Hrvatskom saboru, Šidak je osobitu pažnju obratio liberalnoj struji, koja je prodrla sa svojim zahtjevom da se plemstvu oduzme i monopol tzv. manjih kraljevskih prava. Uspoređujući zakonske članke Hrvatskog sabora o ukidanju kmetstva sa zaključcima Ugarskog sabora, programatskim stavovima Slovaka, Rumunja te njemačkih i čeških radikalnih demokrata, on zaključuje da je ilirska većina

---

⁸ Usp. ocjenu Šidakove knjige »Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća« od M. Gross (*Časopis za suvremenu povijest* 1974/1, 127—133).

provela izrazito liberalnu, a nipošto radikalno-demokratsku reformu, ali da je ona do jeseni bila radikalnija negoli požunski zakoni. Prema Šidakovim istraživanjima, i »ljeвица« oko »Slavenskog Juga« ostala je u okvirima saborskih zaključaka, a opća je značajka hrvatskog pokreta 1848. da se njegova nacionalna i društvena komponenta nisu pokrivala.

Među drugim priložima u kojima Šidak na temelju dosada nepoznatih ili nekritički ediranih izvora utvrđuje važne pojedinosti iz godine 1848/49, valja spomenuti podatke o hrvatsko-srpskim odnosima u vezi s nekim falsificiranim pismima Matije Bana i s neuspjelim pokušajem Jelačićevim da u svibnju 1848. dobije materijalnu pomoć od Srbije.

Među Šidakovim analizama djelatnosti istaknutih hrvatskih političkih i kulturnih ličnosti u XIX stoljeću valja istaknuti njegove rasprave o Ivanu Kukuljeviću i Ivanu Mažuraniću. On prikazuje Kukuljevića kao liberalnog političara čije je plemićko porijeklo ostavilo tragove u njegovim stavovima, a bitno je utjecao na politički život sve do hrvatsko-ugarske nagodbe. Kukuljević je cijelog života ostao vjeran ilirskoj ideji, a kada je na njenim temeljima nastala jugoslavenska ideja, isticao je hrvatsku nacionalnu individualnost u njezinu okviru. Pri tom Šidak utvrđuje osnovna obilježja triju faza Kukuljevićeve političke djelatnosti. U posebnoj raspravi dao je i cjelovit prikaz Kukuljevićeve rada kao osnivača moderne hrvatske historiografije.

Iz Šidakovih se rezultata razabire da je Ivan Mažuranić bio državnik s izrazitim smislom za ocjenu potreba građanske politike u određenim etapama koji je u pojedinačnim situacijama najbolje formulirao politički smjer i stvarao uvjete za funkciju politike u interesu hrvatskog građanstva. Prema Šidaku, različita razdoblja Mažuranićeve djelatnosti povezuju njegova shvaćanja građanskog liberala.

Među Šidakovim analizama ideja istaknutih hrvatskih političkih ličnosti valja također istaknuti njegov prilog o idejnom sazrijevanju Stjepana Radića (1940), zamišljen kao fragment jedne veće studije.

Za hrvatsku historiografiju važne su Šidakove rasprave u kojima on sustavno istražuje domete hrvatske historiografije u vezi s proučavanjem određenih ličnosti i povijesnih pojava. Njegove pažljive kritičke analize literature o seljačkoj buni 1573, Jurju Križaniću, zrinsko-frankopanskoj uroti, Ljudevitu Gaju i Eugenu Kvaterniku nemaju samo bibliografsko značenje nego su važan doprinos usmjeravanju daljeg istraživanja.

Posebnu pažnju Šidak je obratio historiji historiografije i kritičkim bibliografijama hrvatske historiografije. U tom su pogledu važni njegovi članci u Enciklopediji Jugoslavije i prikaz hrvatske historiografije u knjizi »Historiographie yougoslave 1955—1965« pripremljenoj za međunarodni kongres historijskih znanosti u Beču 1965. O značaju Šidakova znanstvenog lika također govori njegov prikaz razvoja i suvremenog stanja hrvatske historiografije koji je nastao 1971. u teškim trenucima višestrukog pritiska na hrvatsku historiografiju.⁹

⁹ »Hrvatska historiografija — njezin razvoj i današnje stanje«, *Historijski zbornik* XXIII—XXIV, 1970—71, 1—20 (referat pročitao na savjetovanju Instituta za hrvatsku povijest 21. lipnja 1971). Usp. i priloge Izvještaju Upravnog odbora Povijesnog društva Hrvatske od 1. lipnja 1973. na istom mjestu XXV—XXVI, 1972—73, 643—650.

Šidakovo djelo obuhvaća i sustavno ocjenjivanje tuđih znanstvenih rezultata. U svojim raspravama i izvještajima o stanju historiografije o pojedinim povijesnim problemima, on je raščistio s raznim neodrživim i neargumentiranim interpretacijama. Valja istaknuti i njegove brojne ocjene različitih dostignuća jugoslavenske i evropske historiografije u »Historijskom zborniku« s obzirom na značenje pouzdanih obavijesti o akumuliranom znanju za svaku historiografiju.

IV

U težnji da unaprijedi hrvatsku historiografiju J. Šidak je preuzeo na sebe zamašne i tegobne organizacijske poslove. Prije svega, on je od 1948. do danas glavni urednik »Historijskog zbornika«, organa Povijesnog društva Hrvatske. Usprkos svim tehničkim i financijskim poteškoćama i neprilikama koje prate jednu historiografiju koja se tek probija u svojoj društvenoj sredini, on je, uz velike osobne žrtve, uspio uređivati časopis na visokoj znanstvenoj razini i učiniti ga središtem okupljanja mladih historičara koji su učili svoj zanat pišući radove uz njegovu pomoć. Uz Šidakov napor da u svojih suradnika postigne što kvalitetniji izvještaj o njihovim znanstvenim rezultatima i da izgradi informativni dio časopisa, mora se istaknuti koliko se trudio da odgovori na istraživačka pitanja budu prezentirani što savršenijim jezičnim izrazom. Pri tom valja spomenuti da od 1958. g. ne prima kao urednik nikakav honorar i da, štoviše, sam obavlja lektorske poslove.

Jaroslav Šidak imao je također znatnu ulogu u nastajanju jedinica struke »povijest« u Enciklopediji Jugoslavije. Nije samo riječ o tome da je u njoj napisao veći dio jedinica iz hrvatske povijesti nego je pomagao i bitno utjecao na posao oko prikupljanja i uređivanja priloga drugih autora. Njegovi članci iz hrvatske historiografije i povijesti u Enciklopediji, osobito cjeloviti prikazi hrvatske povijesti i historiografije, Ilirskog pokreta i sl., te opširniji eseji o istaknutim ličnostima (Strossmayer, A. Starčević, Lj. Gaj, I. Mažuranić, I. Kukuljević, J. Jelačić, J. Drašković, I. I. Tkalac i dr.) potpuno su novi originalni prilozi. Značajni su i drugi njegovi urednički zahvati u »Historiji naroda Jugoslavije« I, zatim treće izdanje Šišićeva »Pregleda hrvatske povijesti« (1962) i 1. sveska »Historijske čitanke« (1953).

J. Šidak bio je predsjednik Koordinacionog odbora za pripremu I kongresa jugoslavenskih historičara, koji je 1954. svojom uvodnom riječi i otvorio, a sudjelovao je na svim daljim kongresima do 1965. Značajne su njegove veze s inozemnim historičarima i njegovo sudjelovanje na znanstvenim skupovima, prije svega na međunarodnim kongresima historijskih znanosti od 1955. do 1965. i njegovo suautorstvo u referatu o nacionalnim pitanjima u Habsburškoj monarhiji na Stockholmskom kongresu 1960. u kojem je obradio nacionalnu problematiku u Hrvata, Čeha i Slovaka. Sudjelovao je također na znanstvenim skupovima u Varšavi (1957), Bratislavi (1955. i 1965) i u Pragu na simpoziju o husitizmu (1965). Kao dosada jedini povjesničar, profesor zagrebačkog Filozofskog fakulteta, održao je g. 1966. jednomjesečni kolegij iz hrvatske povijesti XIX stoljeća na Historijskom fakultetu u Moskvi.

Suradivao je i u međunarodnim izdanjima kao što su zbornici o odjecima husitizma (1957), L'. Šturu (1969) i Jurju Križaniću (1976).

Jaroslav Šidak nema nikakve veze s likom kabinetskog učenjaka koji se unutar četiri zida bavi samo svojim specijalnim područjem istraživanja. Smatrao je svojom dužnosti da aktivno sudjeluje u svim organizacijskim poslovima u vezi s historijom. Bio je, između ostaloga, dugogodišnji član Komisije za historiju Savjeta za naučni rad, a nekoliko godina, sve do g. 1968, predsjednik njegova Odbora za društvene nauke.

Kao profesor Filozofskog fakulteta bio je zaokupljen problemima fakulteta i sveučilišta. Ostavio je dubok trag u povijesti zagrebačkog Sveučilišta. Preuzeo je težak organizacijski i uređivački zadatak izdavanja opsežne »Spomenice u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu« (1969—70), zaduživši ne samo Sveučilište nego i cijelu hrvatsku kulturu s obzirom na središnje značenje Sveučilišta u znanstvenom i kulturnom životu hrvatskog naroda. U toj je spomenici objavio i svoje tekstove o tristogodišnjem razvoju visokoškolske nastave, Kraljevskoj akademiji znanosti, Sveučilištu do kraja I svjetskog rata i za vrijeme posljednjeg rata, o studentskom pokretu do osnivanja Sveučilišta (1874).

Jaroslav Šidak je za svoj dugogodišnji rad primio 1976. nagradu za životno djelo Socijalističke Republike Hrvatske. Mi, njegovi učenici i suradnici, želimo mu izraziti zahvalnost svojim priložima koji posrednim putem pokazuju širok raspon njegovih znanstvenih interesa i osobnih dodira. Ova je zbirka članaka namijenjena historičarima koje je on još u studentskim klupama oduševljavao kao odličan predavač, onima koji su nešto naučili iz njegovih radova, sudionicima znanstvenih skupova koji su doživjeli temperamentne diskusije što ih je znao izazvati, onima koji su u osobnom dodiru s njime trajno ostajali pod dojmom njegove uvjerljive argumentacije i žarke odanosti prema historiji, i naposljetku najmlađima kojima naraštaj Šidakovih učenika pokušava u novom obliku prenijeti najbolje poticaje što ih je od njega primio. Nadamo se da će, uz hrvatske i jugoslavenske povjesničare, i čitaoci iz inozemstva, koji su održavali veze s njime ili koji poznaju njegove radove, sa zadovoljstvom primiti ovo izdanje.

Mirjana Gross

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

